

ВПЛИВ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ ФАКТОРІВ НА ПЕРЕБУДОВУ ПАРТІЙНОГО ЛАНШАФТУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Светлакова М. А.,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики

Маріупольського державного університету

ORCID ID: 0000-0003-1669-4222

Стаття присвячена аналізу та систематизації комплексу чинників, що вплинули на процеси трансформації партійних систем країн Європейського Союзу. Розглянуто загальні закономірності та національні характеристики процесу трансформації партійного середовища на політичному просторі Європейського Союзу. Виявлено взаємозв'язок впливу чинників як у загальному, так і в конкретному випадку в окремих країнах. Дані чинники охоплюють низку сфер, серед яких суспільна, інституціональна, політична, економічна. Водночас як внутрішні, так і зовнішні чинники, серед яких світова економічна криза 2008 року, міграційна криза 2015–2016 років, дефіцит партійної демократії, відіграли вагомий роль у перебудові партійного ландшафту європейських країн. У зв'язку із цим почали створюватися нові політичні сили (антисистемні), які стали реальними конкурентами для традиційних партій у прагненні до влади, яким симпатизує та віддає перевагу електорат. Політичний курс традиційних (просистемних) політичних партій став менше підтримуватися як суспільством, так і іншими політиками, а діяльність новостворених політичних об'єднань (антисистемних), навпаки, вийшла на провідні позиції.

Початок XXI століття для просистемних європейських політичних сил ознаменувався цілою низкою нагальних проблем: скасування державного фінансування в окремих країнах; корупційні скандали; внутрішньопартійні суперечності; збій партійних координат. Ці факти говорять про те, що натепер наявна чітка тенденція до скорочення чисельності політичних партій, до їх знецінення, до втрати довіри громадян у провідні політичні сили. Усе це говорить про трансформацію партійного простору сучасних європейських держав, а в деяких випадках навіть про деградацію європейської партійної системи загалом.

З огляду на це, зроблений аналіз як зовнішніх, так і внутрішніх чинників дозволяє ширше розкрити основні процеси та суперечності, наявні в рамках функціонування партійних систем країн Європейського Союзу.

Ключові слова: Європейський Союз, партійна система, політична партія, трансформація, політична система, партогенез.

Постановка проблеми. Актуальність даної статті полягає в аналізі тенденцій процесу створення якісно нових політичних партій (антисистемних) та розпуску старих (традиційних) партійних утворень. Цей процес завжди був найважливішою умовою адаптації партійних систем Європейського Союзу (далі – ЄС) до постійно змінюваної ситуації як в окремій країні, так і в суспільстві загалом. Запропоноване дослідження полягає у вивченні особливостей процесу сучасного партогенезу на початку XXI ст., серед яких формування так званих «низових» партій шляхом трансформації протестних, антисистемних рухів у повноцінні політичні сили.

Динамічні політичні, економічні, соціальні зміни стали невід'ємною складовою частиною партійного перетворення багатьох європейських країн, що стало актуальним для вивчення цієї проблематики великого загалу науковців. Зокрема, питаннями трансформації європейських партійних систем цікавилися як вітчизняні дослідники, так і закордонні вчені. Основні тенденції розвитку політичних партій були розглянуті К. Меркотан, А. Головченко, О. Рудік, Т. Краснопольською, О. Стойко, Н. Вінниковою, С. Бабій, Ю. Шведою, О. Валевським та іншими. Серед дослідників західної політичної науки, що присвятили свої праці вивченню політичних партій та партійних систем, варто виокремити Г. Фрідманна, С. Хікса, А. Нурі, Л. Карвонен, К. Вестона, Р. Далтона, С. Ламберта, Р. Катца, Л. Барді й інших.

Мета статті полягає у визначенні сучасних чинників, що вплинули на трансформацію політичних партій в Європейському Союзі, пояснення сутності появи нового типу політичних партій (протестних).

Виклад основного матеріалу. На периферії партійної системи Європейського Союзу протестні (антисистемні) партії почали відігравати роль нового конкурента в політичному просторі. Цей якісно новий тип політичної організації почав активно розповсюджуватися по всій Європі. Підтвердженням цього стала іспанська партія “Podemos” (у перекладі – «Ми можемо»), яка була заснована на основі «Руху обурених», що охопив всю Іспанію у 2011 р., та «Рух п'яти зірок» в Італії, створений на хвилі економічної кризи 2008 р. Обидві партії за досить короткий строк зайняли провідні позиції в політичних системах відповідних країн. Також подібний характер створення мають партії «Велика Румунія» й екологісти «Зелені» у Греції, базою яких спочатку виступили саме протестні рухи.

Четверта промислова й інформаційна революція, що розпочалася наприкінці ХХ ст., сформувала принципово нові комунікаційні технології, тим самим створила умови для нового типу соціальної комунікації між різними соціальними та політичними суб'єктами. Це зіграло на користь політичних партій і вони, у свою чергу, сформували нову модель здійснення своєї діяльності вже у віртуальному просторі.

Уперше спроба типології партій нового типу була здійснена Г. Маргетс. Дослідник ужив термін «кіберпартія» і визначив цю нову форму партії не як маргінальну, а її виникнення не як різновид нещасного випадку в політиці, а як природний результат еволюції партіогенезу в рамках розвитку своєї траєкторії від панівної кадрової партії до масової [21]. Пізніше цей розвиток уже дійшов до картельного типу політичних партій і, нарешті, до нового типу партії, що почала визначатися як «кіберпартія» [14]. Витоки такого типу політичних партій дослідник бачить у зміні структури політичної участі, поширенні змішаних виборчих систем, розвитку Інтернету та мережевих систем. Ключовими рисами діяльності партії стали відмова від звичайного офіційного членства та перехід до прямих контактів із виборцями за допомогою мережі Інтернет.

Згодом такий тип партій дослідники почали визначати різноманітною термінологією, як-от «кібервечірки», «онлайн-вечірки», «інтернет-вечірки», «віртуальні», а також «мережеві» вечірки [6]. Ознаками таких партій вважається відсутність членства, партійні канали зв'язку, мережеві канали (внутрішні та зовнішні), прямі зв'язки з виборцями, сильна партійна конкуренція за різні уподобання виборців та їхню роль у політичній діяльності [7].

Невеликі, але впливові партії, на думку багатьох дослідників, є показником та відображенням своєчасних соціальних та політичних сигналів. Своєю широкою суспільною діяльністю вони створюють нове конкурентне політичне середовище. Здебільшого нові партії, що виникають, є «антисистемними», які надзвичайно важко типологізувати в рамках класичної матриці «праві – ліві – центр» [2]. Явище антисистемності надзвичайно складне, є чітка тенденція до його подальшого ускладнення, оскільки в рамках ідеологічних критеріїв нові типи політичних партій можуть бути розміщені по всьому політичному спектру: від лібертаріанства до ультраправого консерватизму та націоналізму.

Варто зазначити, що яскравою ознакою цих партій є їхня персоніфікація. Про цей факт свідчить теза про те, що політичні програми замінюються іміджем лідерів партій як найефективнішим інструментом комунікації й інформації. Яскравим прикладом є «Партія свободи» у Нідерландах, яка складається з однієї людини – її лідера Г. Вільдерса, водночас партія є однією з найвпливовіших політичних сил країни. Іспанська партія «Подемос» (“Podemos”), де 51% її виборців не знайомі з її програмою, але вони асоціюють її з лідером П. Туріоном [3]; італійський «Рух п'яти зірок» та її лідер комік Б. Гріло.

Відзначимо різноманітність цих партій, проте всі вони зазвичай позиціонують себе опонентами традиційних партій, чітко визначають свої позиції як антиполітичні й антисистемні. Вони мають високий протестний потенціал і є прихильниками прямої демократії.

Паралельно із процесом дроблення політичних партій та створенням нових, антисистемних рухів ключовим вектором трансформації партійно-політичних систем став процес еволюції системних (основних) партій. Цей процес є об'єктивним і спричинений необхідністю подолання глибокої кризи, у якій вони опинились. Отже, політичні партії вже давно почали втрачати свою привабливість [12]. На початку ХХІ ст. в 15 країнах ЄС лише 20% населення оцінили їхню діяльність позитивно [12].

Після 2008 р. експерти відзначають наростання кризи серед традиційних партій. Про це свідчить виборчий цикл 2015–2020 рр., у результаті якого системні партії майже скрізь, крім кількох країн, погіршили свої результати. Ситуація у Федеративній Республіці Німеччина може слугувати наочним прикладом. Так, панівні партії ХДС / ХСС і СДПГ у 1980 р. отримали 80% голосів на виборах, їхня частка у 1990-х рр. становила 70%, у 2003 р. – 57%, у 2017 р. – менше 50% [8].

Це стало першим сигналом для політичних сил, які зіткнулися із проблемою переосмислення своєї діяльності та перегляду їхніх партійних програм. Вони змушені змінюватись, прагнуть відповісти на основні запити електорату, адаптуватися до нових викликів сучасності. Цей процес відбувається як в дискурсі пошуку нових ідеологічних настанов, у методах і формах роботи з виборцями.

Політичні партії почали шукати нові ідеологічні концепції, які дослідники назвали «молекулярними ідеологіями», що орієнтовані не на загальнолюдські ідеї чи пояснення соціальних процесів, а сконцентровані на досить односторонньому тунельному баченні проблем. Нові ідеології, які не виправдовують необхідності захисту інтересів класу та соціальних груп, але орієнтовані на вирішення конкретних проблем і дрібних справ, і стали визначати як «молекулярні ідеології», що стали на заміну традиційним, історично сформованим ідеологічним наративам [2]. У зв'язку із цим новоствореним партіям варто формуватися не на суто ідеологічній основі, а на кон'юнктурній, тобто навколо тих тем і проблем, які є найбільш актуальними для виборців, вирішення яких їх найбільше турбує. Прикладом цього можуть слугувати деякі партії, створені у 2014–2017 рр., в основі яких лежала проблема мігрантів (так звані антиіміграційні партії).

Ці чинники можна систематизувати відповідно до характеру їх виникнення. Першу групу становлять зовнішні чинники, які мають ознаки геополітики та зумовлені формуванням нового світового порядку. Другу групу чинників становлять внутрішні, які є результатом розвитку самого Європейського Союзу.

Вплив зовнішніх чинників на партогенез у Європі різний, проте їх поєднання задає параметри та траєкторію процесу трансформації загалом. Характер загальних чинників, що охоплюють увесь політичний простір ЄС, і реальних, що діють на національному рівні, визначає національну специфіку процесу трансформації партійних систем.

Серед зовнішніх чинників, що визначають параметри сучасних партійних систем ЄС, основний вплив належить глобалізації як основній тенденції світового розвитку та розвитку Європейського Союзу загалом. Водночас розвиток економіки ЄС, як елемента глобальної економіки, традиційними партіями було визнано одним із найважливіших пріоритетів у своїй діяльності. Процеси глобалізації, що розвиваються на тлі інформаційної революції, призвели до формування постіндустріального суспільства з його новими якісними параметрами, чим створили об'єктивну необхідність процесу трансформації. Панівним мотивом у цьому дискурсі стала зміна соціальної структури суспільства. На початку 1990-х рр. у країнах – членах ЄС середній клас становив 50–55% населення та був базовим електоратом традиційних партій [8]. Уже на початку XXI ст. стало очевидним, що неоліберальна глобалізація має не лише переваги, але й недоліки, демонструє наявність розколу між тими, хто виграв, і тими, хто програв у результаті її розвитку.

Процес формування нового світового порядку, у якому ЄС відіграє ключову роль, варто також віднести до зовнішніх чинників, які задають параметри трансформації партійно-політичних систем. Політичне сьогодення просистемних партій не може не відображати проблем, пов'язаних із розвитком цього процесу. Геополітичні та геостратегічні зрушення, пов'язані з боротьбою за сфери впливу, контролем над природними ресурсами, необхідністю протистояти глобальним загрозам, політичні партії не могли і не можуть ігнорувати. Геополітичні зміни, які були пов'язані із закінченням холодної війни, розпадом соціалістичного табору і розпадом Радянського Союзу, вплинули на конфігурацію партійно-політичних систем.

Сьогодні характер головного конфлікту в західному суспільстві лежить у площині протистояння між проглобалістськими елітами та рештою суспільства. Отже, трансформація світового порядку, яка протікає надзвичайно інтенсивно, вносить свої корективи в політичне життя європейців і вимагає швидкого реагування на них із боку політичних сил, зокрема адекватної реакції партій на вимоги виборців.

Значними каталізаторами процесу партійної трансформації варто вважати фінансово-економічну кризу 2008–2009 рр. та міграційну кризу, що сталася у 2015–2016 рр. Світова фінансова криза 2008 р. мала не лише економічні наслідки, зруйнувавши економіку майже всіх країн ЄС, а і призвела до безпрецедентного зростання безробіття. У середньому по ЄС воно становило 20%, а в деяких країнах Південної Європи, як-от Іспанія, Португалія та Греція, цей рівень був ще вищий, особливо серед молоді, де відсоток безробітних становив понад 50% [1]. Отже, криза 2008 р. призвела до загострення дисбалансів і асиметрій партійного ландшафту Європейського Союзу, масштаби яких були досить великими ще до цього.

Дестабілізація ситуації на Близькому Сході, сирійська криза призвели до появи сотень тисяч біженців, які бажали знайти притулок у Європі. У 2015 р. до країн ЄС в'їхало майже 790 000 мусульманських біженців, відсоток яких значно зріс у Європі за попередні роки. Так, протягом 2010–2016 рр. кількість мусульманського населення зросла з 19,5 до 25,7 млн осіб, хоча до 2017 р. іммігранти становили більше 5% населення ЄС (у 2015 р. цей показник становив 3,8) [2]. Отже, міграційне питання стало нагальною політичною проблемою, яку активно пропагували партійні сили в передвиборчий період для більшого залучення електорату. У зв'язку із цим основною проблемою, вирішення якої найбільше хвилювало європейську спільноту, було названо саме міграційну кризу (у рамках соціологічних опитувань, проведених у 2015–2016 рр.), такою вона залишається дотепер [9]. Отже,

специфіка міграційної кризи в Європі полягає в тому, що вона породжує комплекс як очевидних, так і прихованих загроз майбутнього розвитку ЄС.

Серед групи внутрішніх чинників партогенезу в ЄС насамперед необхідно виділити сам інтеграційний процес. По-перше, деякі дослідники, оцінюючи вплив інтеграційного процесу на партійні системи держав – членів ЄС, уживають поняття «європеїзація», що розуміється як процес уніфікації правової бази, у якій функціонують політичні партії [2]. По-друге, це зміна конфігурації партійно-політичного ландшафту та створення наднаціональних партійних об'єднань. Навіть більше, членство в ЄС вимагає, щоб у внутрішньополітичному дискурсі фігурувало саме «європейське питання».

Процеси європейської інтеграції змінюють інституційне середовище, у якому функціонують політичні партії старих європейських демократій. Водночас відбувається заміна звичних процедур ухвалення рішень, а також створення Європейського наднаціонального центру для ухвалення рішень та системи загальноєвропейських норм та правил [4]. Крім того, європейська інтеграція створює нові полюси для політичної взаємодії національних політичних партій як на міжурядовому, так і на наднаціональному рівнях. Водночас вони перебувають під деяким тиском щодо їхньої повноцінної організаційної адаптації. Вплив європейської інтеграції на партії найяскравіше проявляється у створенні нових політичних акторів, зокрема європейських депутатів, нової категорії політичних еліт, які експерти оцінюють досить неоднозначно [12].

Серед внутрішніх чинників, що визначають параметри трансформації партійних систем, варто зазначити Brexit. Пусковим механізмом цього процесу, на думку експертів, стала міграційна криза. Вихід Великобританії з Європейського Союзу призвів не тільки до вкрай негативних наслідків у соціально-економічній сфері, але також породив глибокі політичні наслідки, зокрема й серйозний вплив на подальший розвиток політичних систем країн ЄС [13]. Вихід Великобританії з інтеграційного утворення західні експерти розглядають не як прояв євроскептицизму або расизму, а як відповідь на «жертви глобалізації, жорсткої економії та економічної нерівності».

Наступну групу чинників можна розглядати як прямий наслідок «складної політичної кризи» ЄС [1]. Політична криза найяскравіше проявляється в таких явищах, як криза легітимності та демократичний дефіцит. Західні дослідники здебільшого розглядали суть політичної кризи в ЄС як кризу загальноєвропейської ідеї й ідентичності, а також кризу загальноєвропейських інститутів та механізмів. Проте кризу легітимності варто розглядати у двох вимірах. По-перше, існує певна напруга між політичними елітами та простими громадянами, яким сьогодні не довіряють нетрадиційні партії й інституції. По-друге, це недовіра громадян до наднаціональних структур та механізмів. Це виявляється у зростанні негативної оцінки діяльності, яку здійснює Брюссель, і критичному ставленні до ЄС, зокрема в появі євроскептиків не лише серед пересічних громадян, але і серед політичної еліти. Крім цього, серед населення також зростає недовіра до національних структур та політичних партій. Наприклад, у Франції понад 55% громадян не вірять в те, що уряд та політичні партії можуть ефективно вирішувати проблеми, що постали перед країною.

Феномен «демократичного дефіциту» як один із проявів політичної кризи ЄС нині також має кілька складових частин. По-перше, сьогодні 80% громадян ЄС упевнені, що вони не можуть впливати на рішення ЄС. По-друге, сьогодні Європарламент не в повному обсязі реалізує свої основні функції, а саме представництво інтересів громадян держав – членів ЄС на наднаціональному рівні. Більшість його рішень мають лише консультативний характер. Незважаючи на створену багаторівневу систему управління, засновану на принципі субсидіарності, вплив національних структур на всіх рівнях на ухвалення рішень Брюсселем має досить обмежений характер [10].

Звуження сфери повноважень національної влади, за відсутності достатнього рівня відкритості та передбачуваності ухвалення рішень на рівні ЄС, створило передумови для посилення негативного ставлення суспільства до Брюсселя. Більшість громадян та частина політичного істеблішменту все частіше розглядають цю ситуацію як загрозу національному суверенітету.

Логіка розвитку процесу європейської інтеграції, а також зовнішні чинники, що діють поза ним, створили сприятливі передумови для розвитку процесу, пов'язаного зі зміною суспільної свідомості громадян ЄС, зміною їхніх виборчих симпатій та мотивації під час голосування. Інтенсивність розвитку цього процесу активізувалася після подій 2008–2015 рр., які переконливо показали, що Європейський Союз не зміг вирішити кілька фундаментальних проблем, пов'язаних як із соціально-економічним розвитком країн, гарантуванням безпеки їхніх жителів, так і формуванням загальноєвропейської ідентичності. За цих умов у більшості країн ступінь песимізму зростав як щодо них самих, їхніх сімей, так і щодо майбутнього Європейського Союзу. Цей стан суспільства політологи розцінили як «колективну депресію» [5].

Серед багатьох чинників, що спричинили це явище, пріоритетною є «криза системи політичного представництва», що полягає в занепаді традиційних форм участі в політичному житті та, що найголовніше, надзвичайно низькому відсотку довіри як до національних органів влади, так і до партійних структур, зокрема до політиків.

Висновки. Отже, вищезазначений комплекс чинників та їхня взаємодія нині і визначають сучасний напрям трансформації партійно-політичних систем. Вони мають як загальні якісні характеристики, які можна спостерігати на всьому політичному просторі Європейського Союзу, так і специфічні особливості, що зумовлені специфікою окремої національної держави, рівнем розвитку громадянського суспільства, типом політичної культури, соціально-економічним розвитком.

Зрештою, цей процес призводить до появи нового антисистемного соціально-психологічного контексту масової свідомості. На практиці це відображається в безпрецедентному зростанні євроскептицизму як ідеології та політичної практики, явище якого дослідники розглядають як чинник, що впливає на розвиток політичних систем європейських країн, насамперед на партійний ландшафт.

Svietlakova M. Influence of external and internal factors the reconstruction of the party landscape of European countries

At the beginning of the XXI century, the European Union, particularly its states parties faced a number of complex and unresolved issues. One of the important manifestations of political change that took place in some EU countries was the evolution of party systems. Due to the active globalization processes and the urgent problems facing Europe, it can be asserted that the European party system is currently degrading.

Recently, during the years of crisis (economic, migration, political, etc.) there took place a rundown of political parties and a loss of parties' influence on various local organizations, and most importantly on the electorate. A characteristic feature of the changes that took place in the established political configurations was a clear-cut disruption of party coordinates.

The classic division into the right, the left and the centrists proves this. However, in reality it remained, basically, only in the ideological software of the parties. At the same time, the real political course of the party space's main subjects became less and less conveyed. In truth, this character separates the leading political forces of modern Europe into two directions. Firstly, these parties proclaim to find a way out of the crisis by any means in their activities and at the same time improve the system of integration and globalization relations. In particular, in the scientific community (conservatives, liberals, etc.) they are called traditional parties. Secondly, there is another party side in which ideological and political criteria are expressed more explicitly. There are radical socialists who are dissatisfied with the current social structure of the (modern) state; radical nationalists who oppose the immigration component in modern European life; and separatists who excoriate EU regional strategy. All these points are actively supported by parties that have been defined as anti-systemic by the scientific community.

Key words: European Union, political party, political system, internal factor, external factor.

Література:

1. Бирюков С., Коваленко А. Правоконсервативное лицо Восточной Европы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravokonservativnoe-litso-vostochnoy-evropy> (дата звернення: 25.09.2020).
2. Вайнштейн Г. Трансформация западноевропейского политического ландшафта и институционализация антисистемной политики. URL: https://www.imemo.ru/index.php?page_id=1248&file=https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/05_2018/0017_0028_VAINSHTEIN_ID17690.pdf (дата звернення: 26.09.2020).
3. Іспанія на порозі політичної кризи. URL: <https://commons.com.ua/ru/ispaniya-na-porozhi-politichnoyi-krizi/> (дата звернення: 02.10.2020).
4. Каменская Г. Политические идеологии в современном мире: кризис или очередной этап эволюции? URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskie-ideologii-v-sovremennom-mire-krizis-ili-ocherednoy-etap-evolyutsii/viewer> (дата звернення: 01.10.2020).
5. Копинець Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. URL: http://politicus.od.ua/3_2020/9.pdf (дата звернення: 03.10.2020).
6. Морозова О. Онлайн-партии как новое явление партийной и избирательной системы. URL: <https://nauka-rastudent.ru/19/2827/> (дата звернення: 26.09.2020).
7. Парфенова Ю. Сетевые партии как новые актеры публичной политики в условиях кризиса парламентаризма. *Политическая экспертиза : ПОЛИТЭКС*. 2015. Т. 11. № 2. С. 124–130.
8. Соловьев Э. Эволюция партийных систем: новая точка бифуркации? URL: <https://www.ogt-journal.com/jour/article/view/321/321#> (дата звернення: 27.09.2020).

9. Шипунов Г. Партії «нової політики» як феномен постіндустріального суспільства: ідейно-інституційні особливості. URL: <http://politologia-rdgu.rv.ua/images/pan14/211.pdf> (дата звернення: 04.10.2020).
10. Панченко Т. Субсидіарність і демократія: витоки, суперечності та перспективи взаємодії. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46587275.pdf>.
11. Hartleb F. All Tomorrow's Parties: The Changing Face of European Party Politics. URL: <https://martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/the-changing-face-of-european-political-parties.pdf> (дата звернення: 03.10.2020).
12. Ignatsi P. Parties and Democracy in the Post-Industrial Era. *Political Science*. № 4. P. 49–76
13. Lambert S. Why Labour must listen to Jon Cruddas and use our patriotism to see off UKIP's threat to our working-class vote. URL: <https://labourlist.org/2017/02/why-labour-must-listen-to-jon-cruddas-and-use-our-patriotism-to-see-off-ukips-threat-to-our-working-class-vote/> (дата звернення: 01.10.2020).
14. Margetts H. The Cyber Party. URL: http://www.governmentontheweb.org/sites/governmentontheweb.org/files/Cyber_party_paper.pdf (дата звернення: 09.09.2020).